

ĮSIKLAUSYMAI
Į PASAKOJANTĮ ŽMOGŲ

Tokio masto folkloristinių leidinių Lietuvoje dar nebūta. 524 puslapiai! Septyniolika autorių! Ir naujasias folkloristikos tendencijas atspindintys tyrimai!

Iš dviejų dėmenų – lotyniško ir lietuviško – susidedantis leidinio¹ pavadinimas *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti* yra reikalingas paaiškinimo, tad pratarmė pradedama jo pakomentavimu ir prisipažinimu, jog „folklorinės atminties paradigma atsirado iš reikalo: ieškota bendro vardiklio dabarties folkloro būklei apibūdinti“ (p. 7). O žvelgiant iš recenzentės pozicijų dar vertėtų pridėti: turbūt ir iš reikalo rasti apibendrinantį įvardijimą įvairialypei knygos skyriuose pateikiamai medžiagai. Žodį „knygai“ vartoju sąmoningai, mat, nepaisant priešlapyje esančio įvardijimo „Kolektyvinė monografija“, patys jos autoriai nėra tikri, kaip tinkamiausia ją pavadinti – tai rodo pratarmės teiginiai apie knygos žanrinės amplitudės paslankumą: „nuo vientiso turinio straipsnių rinkinio iki kolektyvinės monografijos“ (p. 9). Vis dėlto labiau dera straipsnių rinkinio pavadinimas, nes knyga neatitinka tradicinių monografijos kanonų. Nesilaikoma monografijai būdingos struktūros. Nerandame knygoje nei vieno bendro įvado, nei visus skyrius rėpiančių išvadų. Santraukos anglų kalba

1 *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti: Kolektyvinė monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012. – 524 p.

irgi parengtos taip, kaip įprasta straipsnių rinkiniui, – kiekvienas autorius pateikia jas atskirai.

Monografijos rėmuose sunkiai įsivaizduojamas ir toks dviejų dėmenų įvadas, koks aptinkamas skyriuje „Vietoj įvado: folklorinės atminties fenomenas“. Šiame skyriuje skelbiamų Bronės Stundžienės ir Linos Sokolovaitės straipsnių („Šiuolaikinė folkloristika ir jos metodologiniai horizontai“ ir „Folklorinės atminties beiėškant“) turinys labai artimas: abu jie metodologinio pobūdžio, reflektuojantys istoriografinę lietuvių folkloristikos patirtį ir konsultuojantys metodologinių prieigų kaitą, panašiai interpretuojantys naratyvo sampratą, pristatantys Pierre'o Nora sukurtą atminties vietų modelį, komentuojantys klausinėjančiojo / klausytojo ir pasakojančiojo / pasakotojo dialogų ypatumus ir kt. Tokie straipsnių panašumai šiek tiek trikdo ir straipsnių rinkiniu laikomoje knygoje, o monografijoje – jie nepateisinami. Jei straipsniai nebūtų greta vienas kito, kaip šiame leidinyje, jų panašumas, ko gero, akies nerėžtų. Tačiau mokslinė straipsnių vertė neabejotina: kiekvienas atskirai jie prisideda prie Lietuvoje dar palyginti naujų metodologinių principų propagavimo.

Aptariant septyniolikos autorių knygą ir nenorint nė vieno jų indėlio nuvertinti, reikia apie kiekvieną straipsnį pasakyti bent po vieną kitą sakinį.

Antrajame skyriuje „Folklorinis naratyvas kaip tapatybės paradigma“ keliais aspektais analizuojama naratyvinė pasakotojo savivoka. Tyrimo akiratyje vyrauja asme-

niški pasakojimai, dažniausiai užrašyti iš vyresnės kartos pateikėjų, vienaip ar kitaip reflektuojančių atmintyje saugomus praeities atsiminimus.

Iš lyties pozicijų į praėjusį gyvenimą žvelgiama Linos Būgienės straipsnyje „Pasaulio refleksija autobiografiniuose vyrų ir moterų pasakojimuose“. Supažindinusi su autobiografinių pasakojimų tyrimo padėtimi užsienyje, autorė susitelkia prie Lietuvoje užrašytų naratyvų ir lygina pasakotojų vyrų ir moterų bruožus bei pasaulio suvokimą. Apibendrinama straipsnio autorė teigia, „jog iš turimos žodinių autobiografinių pasakojimų visumos klostosi tipiškai pasakotojo vyro – santūraus, racionalaus ir dalykiško, į pafilosofavimus ir humorą linkusio, ir pasakotojos moters – emocingos, atviros, linkusios į misticizmą ir savo išgyvenimų dramatinumą, – paveikslai“ (p. 94).

Vitos Ivanauskaitės–Šeibutienės straipsnis „Sapno pasakojimas kaip folklorinis naratyvas“ atveria ir apibendrina daugiametę šios folkloristės patirtį oneirinių naratyvų tyrinėjimų srityje. Nors straipsnio tematika ganėtinai plati, vis dėlto svarbiausia jame – sapnų pasakojimų pobūdis, paskirtis ir vieta folklorinės kultūros kontekstuose. Į sapnų pasakojimus žvelgiama kaip į reikšmingus autobiografinio naratyvo epizodus, susijusius su svarbiausiais egzistenciniais potyriais: vedybomis, artimųjų mirtimi ir religinėmis praktikomis. Nagrinėjama sapnus iš folkloro studijų pozicijų, autorė iškelia nemaža aktualių klausimų ir taip nubrėžia galimas tyrimų kryptis.

Vilmos Daugirdaitės straipsnyje „Folklorinis naratyvas apie žydus: tekstai ir kontekstai“, apžvelgus senosios kartos naratyvus apie miesteliuose gyvenusių žydų bendruomenes, atsidedama naujosios mitologijos apie žydus analizei. Atskleidžiama, kaip mitinės logikos dėsniais bando-

ma pagrįsti holokausto ir pohołokaustines refleksijas pasakojimuose apie holokaustą kaip išpranašautą lemtį, žydų kerštą jų žudikams, turto grobstytojams ir kapinių niekintojams. Dėmesį patraukia įžvalgos apie praeities vertinimą iš dabarties pozicijų. Vis dėlto, kad ir kaip keista, esminių pokyčių žydo įvaizdžio traktuotėje neįvyksta. Tai pabrėžiama ir paskutiniu straipsnio sakiniu: „Tačiau žydo įvaizdžio paradigmą naujais siužetais papildantys vėlyvieji folkloriniai ir folklorizuoti naratyvai tradicijoje įsigalėjusio žydo įvaizdžio nepasuka nauju rakursu“ (p. 140).

Ne folkloristų rašyti šio skyriaus straipsniai išsiskiria kitokiu stiliumi bei mokslinėmis priegomis. Jurgos Jonutytės, straipsnio „Kaltės naratyvai, atminties terpė ir dygioji tapatybė“ autorės, kalbėsena abstrakti, akademinė, tačiau su polinkiu į metaforizavimą (*dygioji tapatybė, prabudimo kaltė, užmigdyta kaltė* ir pan.). Gilinamasi į trauminių patirčių atsiminimus, tačiau naratyvų pavyzdžių, skirtingai negu folkloristų straipsniuose, nėra – tik naratyvų vertinimai iš filosofinių bei psichologinių pozicijų. Analizei būdingas iš kitų tyrėjų perimtų teorinių schemų taikymas bei savų kūrimas.

Petro Kalniaus straipsnio „Žemaitiškosios tapatybės ženklai: tarmė ir charakterio stereotipai“ stilistika bei tyrimo metodika taip pat kitokia negu folkloristų. Straipsnis išsiskiria konkretumu. Analizuojami ne naratyvai tiesiogine šio žodžio prasme, o lauko tyrimo metu atliktų etnologinių apklausų medžiaga (apklausta net 611 asmenų), kuri, atrenkant glaustus ir tikslus informantų atsakymus, gausiai cituojama. Išvados išplaukia iš empirinių duomenų susistemavimo ir susumavimo. Paaiškėja, jog dauguma apklaustųjų žemaitiškumo esme laiko tarmės savitumą ir tokius charakterio bruožus, kaip „[a]tkaklumas sie-

kiant tikslo, užsispyrimas, lėtas mąstymas ir neskubrus veikimas“ (p. 177). Tačiau P. Kalniaus straipsniui parinkta vieta kelia abejonių – su pirmiau aptartais jį sieja tik tapatumo problematika.

Skyriaus „Naujos tekstų interpretacijos“ straipsnius vienija bandymas atverti naujas naratyvų prasmes, demonstruojant vis kitokių tyrimo principų galimybes. Skirtingi tyrimo būdai išryškina skirtingus kontekstus, ir vienais atvejais jie yra aktualūs tekstų interpretavimui, kitais – padeda atskleisti pasakotojų individualybes.

Radvilės Racėnaitės straipsnis „Pasakojantis pasaulis: regimojo kraštovaizdžio raiškos folklorinėje tradicijoje“ naujas pasirinktu tyrimo objektu – tai mentalinis kraštovaizdis. Kaip jį būtų galima nagrinėti, aptariama supažindinant su keliomis metodologinėmis priemonėmis – tomis, kurių teoriniais pamąstymais toliau remiamasi. Straipsnyje susitelkta į estetinio ir pragmatinio santykio su aplinka analizę, taip pat parodoma religinės arba mitologinės pasaulėžiūros įtaka mentalinio kraštovaizdžio formavimuisi. Daromos išvados išplaukia iš turimos medžiagos, tačiau pačios medžiagos pasirinkimas yra diskutuotinas: ar žymesnių tautosakos pateikėjų autobiografinio pobūdžio pasakojimus ir intelektualų poeto Marcelijaus Martinaičio ir literatūrologės Viktorijos Daujotytės eseistiką galima laikyti lygiavertiškais folklorinei tradicijai atstovaujančiais šaltiniais?

Na o Modestos Liugaitės-Černiauskienės straipsnyje „Lietuvių baladžių giminystės beiėškant“ nuosekliai taikomi komparatyvistinės metodologijos principai: lietuvių baladės lyginamos su slaviškomis, gilinantis, kas ir kaip iš slavų buvo perimta ar, priešingai, kas neprigijo. Gretinant konkrečias balades parodoma, kad į Lietuvą atkeliavusios slavų baladės pakinta pagal tam tikrus dėsningu-

mus (*interpretacinį kodą*). Nors detalus dėsningumų aprašymas atidedamas ateičiai, tačiau kai kurie jų yra iškelti jau šiame straipsnyje, pavyzdžiui, santuokinės neištikimybės ir žiaurumų motyvų Lietuvoje atsisakoma arba jie yra sušvelninami.

Jurga Sadauskienė straipsnyje „Dainuojantys kaulai: pasakos psychologizmas“, kaip rodo straipsnio pavadinimas, renka si psichologinį pasakos perskaitymo būdą. Nuosekliai vieną po kito nagrinėdama pasakos epizodus, J. Sadauskienė prieina prie išvadų, kad pasaka buvusi inicialinė ir turėjusi psichologinę intenciją – „padėti klausytojui maksimaliai susitapatinti su herojumi ir išgyventi asmenybės transformaciją“ (p. 287), o pasakai tampant vaikų žanru buvęs išryškintas moralinis pedagoginis jos turinys. Lygindama pasakos variantus straipsnio autorė pastebi, kad tarp jų esama ir tokių, kurie leidžia polemizuoti su tradicinėmis nuostatomis apie pasakų raidą.

Gana netikėtas yra Jūratės Šlekonytės straipsnio „Pasakojimo etnografija: nepažintas pasakotojo pasaulis“ tyrimo aspektas – susitelkta į pirmuoju asmeniu sekamas pasakas. Kokiomis tyrimo nuostatomis vadovaujama si straipsnyje, praneša jo pavadinimas – pasakojimo etnografija, bet teoriniam supažindinimui su pasakojimo etnografija skirta nedaug vietos, plačiau apibūdinamas sekimas pirmuoju asmeniu. Įsigilinus į lietuviškus pasakų variantus, pastebima, kad taip pasakas dažniau seka vyrai, klajoklišių profesijų atstovai. Jų pasakas kartais galima pavadinti *asmeniniu naratyvu*, nes jose būna ir pasakotojo gyvenimo epizodų, ir lokalinių detalių, ir konkretaus laiko atspindžių. Antroje straipsnio pusėje nagrinėdama pasakų sekimo situacijas, J. Šlekonytė personalizuotą, pasakotojo biografijos bei jo aplinkos detalėmis praturtintą pasakos sekimą, pasiremddama užsienio autoriais, siūlo vadinti pasakoji-

mu-kalbėjimu (*narrating*), atskiriant nuo pasakojimo-sekimo (*storytelling*) (p. 307).

Straipsnio „Pasakojantis žmogus: *homo audiens* ir *homo videns*“ autorė Aelita Kensemienė metodologinių tyrimo principų detalai neaptaria – tiesiog Lietuvoje neįprastu rakursu žvelgia į pasirinktus tekstus (gilinasi, koks aspektas – garsinis ar vaizdinis – išryškėja užrašytame diskurse) ir pačia analize demonstruoja tyrimo metodiką. Tik kyla abejonė, ar ne per drąsu daryti išvadas iš trumpo dviejų pateiktųjų tekstų sugretinimo. Nepamatuotas, perdėm subjektyvus atrodo ir pasakojimo vaizdų lyginimas su mįslių vaizdais.

Paskutinis knygos skyrius „Folkloro dialogas su laiku“ rėpia straipsnius, priklausančius moderniosios folkloristikos sričiai. Palyginti su ankstesniais skyriais, naratyvumo problemoms jau skirta kiek mažiau dėmesio, kaip jungiamoji grandis čia svarbesnė laiko (*folklorinės atminties*) paradigma.

Tradicinę naratyvumo sampratą atitinkančių tekstų pateikia tik Jonas Mardosa ir Povilas Krikščiūnas. J. Mardosos straipsnio „Kolūkinio gyvenimo folklorizacija etnografiniuose ir istoriniuose naratyvuose“ centre – naratyvai, atspindintys kolūkių kūrimąsi ir pirmuosius jų gyvavimo metus. Analizuojami lauko tyrimų metu surinkti anekdotai, eiliuoti tekstai ir pasakojimai. Parodoma, kokia istorinė tikrovė yra užfiksuota sukauptoje medžiagoje ir kaip ji susijusi su juos kūrusių žmonių nuostatomis ir vertinimais. Galima pritarti straipsnio autoriui, kad jo apžvelgta medžiaga ne tik naujais šaltiniais praturtina folkloro tyrimų bazę, bet yra reikšminga ir istoriniu požiūriu – padeda geriau pažinti vieną sovietmečio laikotarpi.

P. Krikščiūnas – straipsnio „Folkloriniai lietuviškojo *homo interneticus* akiračiai“ autorius – didžiausias internetinio folkloro žinovas Lietuvoje, tad nenuosta-

bu, kad pagrindinė jo straipsnio problema – kas yra interneto folkloras. Pristatęs užsienio folkloristų nuomones apie tradicinio ir moderniojo folkloro skirtumus, P. Krikščiūnas pateikia interneto folkloro sąvokos versijas ir jas iliustruoja lietuviška medžiaga, tarp kurios nemažai yra ir naratyvinės. Ryškinant interneto folkloro specifiką, kiek daugiau dėmesio skiriama sinkretiniams kūrinių bruožams.

Rūtos Žarskienės straipsnis „Instrumentinė muzika kaip kultūrinės regioninės atminties raiška“ šiek tiek giminingas rašytam J. Mardosos, nes abiejuose operuojama lauko tyrimų metu sukaupta medžiaga, abiem būdingas istorinis tyrimo aspektas. Tačiau R. Žarskienės straipsnyje esminiai yra raidos klausimai: parodoma, kaip XX–XXI amžiuje kito grojimo dūdomis žemaičių laidotuvėse tradicijos. Su bendra knygos problematika siejasi refleksijos apie istorinio tikslumo stoką, pastebėtą nagrinėjant surinktus tyrimo duomenis.

Aušros Žičkienės straipsnyje „Savaiminės lietuvių dainų kūrybos metmenys“ pristatomas iki šiol lietuvių folkloristų išsamiau netyrinėtas reiškinys – savaiminės, arba naivosios, dainos. Kalbama apie šias dainas kuriančius žmones, jų kultūrinę erdvę. Teigiama, kad ilgą laiką ši hibridinė kūrybos forma buvo vertinama kaip socialinis reiškinys. Pažvelgus iš folkloristikos pozicijų, paaiškėja, kad naivioji kūryba, nors ir nėra folkloras, vis dėlto turi nemažai folkloro bruožų. Dėmesio verti pastebėjimai apie naiviajai kūrybai būdingą naująjį rituališkumą.

Dalios Zaikauskienės straipsnyje „Patarlių tradicijos ir modernumo dermės paradoksai“ svarstomos pagrindinės tradicinių patarlių ir antipatarlių gyvavimo tendencijos mūsų dienomis, taip pat keliamos paremiologijos teorijos problemos,

kurias reikia permąstyti. Gausiomis citatomis patvirtinamas patarlių žanro gyvybingumas. Su pasakojančiu žmogumi šis straipsnis turi mažiausiai sąsajų. Taigi, kad ir koks talpus yra recenzuojamos knygos pavadinimas, reikia pripažinti, kad ne visi straipsniai patogiausiai išsitenka po juo.

Baigiant straipsnių apžvalgą, dera grįžti prie lotyniškosios knygos pavadinimo dalies: koks *homo narrans*, arba pasakojantis žmogus, iškyla leidinio puslapiuose. Jis matomas ne kaip žmogus apskritai, o kaip vyras ar moteris, su biologinės lyties ir socialinio vaidmens nulemta psichologija. Dažnu atveju jis išvystamas kaip individualybė. Pasakotojų galerijoje vėra senosios kartos, didžiąją gyvenimo dalį nugyvenusios XX amžiuje, atstovai. Pasakojimai sukasi apie išskirtinius gyvenimo įvykius, ypač – palytėtus mirties. Taigi į tyrimo akiratį dažniau pateko ne ramia kasdienybę reflektuojantys, o trauminės patirtis menantys naratyvai. Istorinis kontekstas, neatsiejamas nuo asmeninių išgyvenimų, – Antrasis pasaulinis karas ir sovietmečio pervartos. Įsidėmėtinas pastebėjimas, išplaukęs net keliuose straipsniuose, kad istorinė atmintis ir asmeninė atmintis dažnai nesutampa. Dar viena reikšminga išvalga, pasikartojanti keliuose tyrimuose: tiek asmeninio gyvenimo, tiek istorinių įvykių interpretacijose, taip pat kraštovaizdžio traktuotėje jaučiama ryški mitologizavimo tendencija. Knygoje siekta į pasakojantį žmogų žvelgti kaip į pagrindinį folklorinės atminties šaltinį ir neslėpti problemų, su kuriomis šiandien susiduria folkloro rinkėjai, ieškantys tinkamiausių būdų jį, kartais varžomą įvairiausių kompleksų ir tabu, prakalbinti. Akcentuotas pakitęs klausančiojo ir pasakojančiojo santykis, abipusio ryšio svarba, atkreiptas dėmesys į išaugusius medžiagos rinkimo reikalavimus: gebėjimą fiksuoti ne tik pasakojimo situacijos niuan-

sus, bet ir aprėpti kiek įmanoma platesnį makrokontekstą. Ne viename straipsnyje demonstruojamos naujos tyrimo metodologijos, padedančios naratyvuose išvysti iki šiol nepastebėtas pasakojančio žmogaus asmenybės, pasaulėžiūros ir gyvenimo puses.

Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė

ŠIUOLAIKINIO MOKSLEIVIŲ FOLKLORO TYRIMAS

Šiomet pasirodžiusi kolektyvinė monografija *Šiuolaikinis moksleivių folkloras*¹ (jos autorės – Laima Anglickienė, Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, Jurgita Macijauskaitė-Bonda, Dovilė Kulakauskienė ir Ingrida Šlepavičiūtė) supažindina skaitytojus su ryškiaisiais XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios lietuvių moksleivių folkloro žanrais: erziniams, skaičiuotėmis, vaikų anekdotais, siaubaraštukais, šiurpėmis, sakmiškais pasakojimais, vaikų burtais, meilės istorijomis, proginiais himnais ir dainomis. Knyga neabejotinai novatoriška savo objektu – dėmesys čia krypta į folkloristikoje ne itin populiarų šiuolaikinį moksleivių folklorą, kuriam aptarti Lietuvoje iki šiol buvo skiriamos tik pavienės publikacijos. Kolektyvinė monografija turi aiškią struktūrą – po apžvalginės dalies, kurioje pristatoma vaikų folkloro tyrimų istorija, nuosekliai aprašomi tyrimui pasirinkti lietuvių vaikų folkloro žanrai: pradedant nuo erzinių, būdingų patiems mažiausiems folkloro atlikėjams, ir baigiant abiturientų

.....
1 Laima Anglickienė, Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, Jurgita Macijauskaitė-Bonda, Dovilė Kulakauskienė, Ingrida Šlepavičiūtė. *Šiuolaikinis moksleivių folkloras: [Kolektyvinė monografija]*, Vilnius: Gimtasis žodis. – 384 p.